

Międzynarodowa konferencja naukowa „Twierdze osiemnastowiecznej Europy. Spotkanie 3: Rola fortyfikacji w systemach obronnych państw”, Częstochowa, 13–14 września 2019 r.

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2020.013>

W dniach 13–14 września 2019 r. odbyła się w Częstochowie trzecia międzynarodowa i interdyscyplinarna konferencja z cyklu „Twierdze osiemnastowiecznej Europy”, zatytułowana: „Rola fortyfikacji w systemach obronnych państw” (pierwsza i druga edycja odbyły się w latach 2015 i 2017)¹. Jej organizatorami byli: Instytut Historii Uniwersytetu im. Jana Długosza w Częstochowie (dalej: UJD; wcześniej Akademii im. Jana Długosza), Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Częstochowie (dalej: PTH O/Częstochowa) oraz Stowarzyszenie Garnizon Fortecy Częstochowskiej. Honorowy patronat nad imprezą roztoczyli: prezydent miasta Częstochowa Krzysztof Matyjaszczyk, rektor UJD prof. dr hab. Anna

---

¹ M. Balcerek, *Międzynarodowa konferencja naukowa „Twierdze osiemnastowiecznej Europy. Spotkanie 2: Od Vaubana do Montalemberta”, Częstochowa, 22–23 IX 2017*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 2017, t. 42, nr 3, s. 267–271, <https://doi.org/10.12775/KLIO.2017.041>.

Wypych-Gawrońska i przeor Jasnej Góry o. Marian Waligóra. Patronat medialny zapewнили: kanał historyczny Telewizji Polskiej TVP Historia i portal historyczny historia.org.pl. Jak możemy przeczytać w opisie imprezy, jej celem „jest zaprezentowanie architektury militarnej twierdz, ich uzbrojenia i garnizonów, udziału w działaniach zbrojnych oraz oddziaływania na społeczność lokalną. Przedstawiona jest również recepcja obrazu twierdz w pamiętnikach, pracach historycznych i literaturze pięknej”.

Obrady w sali im. prof. Bartłomieja Szynclera otworzył dr hab. Maciej Trąbski, prof. UJD, przewodniczący Komitetu Organizacyjnego i *spiritus movens* konferencji. Następnie głos zabrała rektor UJD prof. dr hab. Anna Wypych-Gawrońska, a po niej prezes PTH O/Częstochowa dr hab. Marcei Antoniewicz, prof. UJD. Obrady podzielono na siedem tematycznych paneli. W pierwszym z nich, moderowanym przez dr. hab. Macieja Trąbskiego, prof. UJD, wygłoszono dwa wykłady inauguracyjne. Profesor dr hab. Bogusław Dybaś z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu zaprezentował w swoim wystąpieniu aspekty prawne budowy i funkcjonowania nowożytnych fortyfikacji. Drugi referent, dr hab. Grzegorz Podruczny, prof. Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (dalej: UAM), ukazał wpływ sztuki wojennej i techniki na znaczenie fortyfikacji i ich zdobywanie w XVIII w.

W drugim panelu zatytułowanym: „Twierdze europejskie w ogniu walki (cz. 1)” słuchacze wysłuchali trzech referatów. W pierwszym z nich dr Paweł Krokosz, reprezentujący UNESCO Chair in Comparative Studies of Spiritual Traditions, their Specific Cultures and Interreligious Dialogue in St. Petersburg/Moscow, przedstawił plany i działania cara Piotra I w kampanii lat 1707–1709 przeciwko Szwedom, dotyczące walki opierające się na twierdzy. W kolejnym wystąpieniu dr Łukasz Pabich z Muzeum Częstochowskiego omówił kampanię 1716 r. i jej zwieńczenie w postaci zdobycia tureckiej twierdzy Temeszwar (obecnie Timișoara w Rumunii) przez austriackie wojska księcia Eugeniusza Sabaudzkiego. W następnym wystąpieniu dr Małgorzata Karkocha z Uniwersytetu Łódzkiego zaprezentowała oblężenie i zdobycie przez Rosjan tureckiej twierdzy w Oczakowie (obecnie Очаків na Ukrainie) na podstawie ówczesnej warszawskiej prasy: „Gazety Warszawskiej” i „Pamiętnika Historyczno-Politycznego”.

Po pierwszych dwóch panelach był czas na dyskusję wokół tematów poruszonych w dotychczasowych referatach. Słuchaczy zainteresowało zagadnienie wpływu budowy umocnień na wzgórzach jako formy powiększania pozycji społecznej. Padły pytania o najlepszego rosyjskiego dowódcę w czasie wielkiej wojny północnej, działania pośrednie w kampanii lat 1707–1709 oraz czy można mówić o twierdzy Grodno w 1707 r. Dyskutowano na temat wiarygodności prasy na przełomie XVIII i XX w., obecności Stefana Łuski, redaktora „Gazety Warszawskiej”, na liście płac rosyjskiego ambasadora w Rzeczypospolitej, okolicznościach powstania obrazu Jana Suchodolskiego „Szturm Oczakowa” (1853) oraz innych relacjach dotyczących zdobycia Oczakowa.

W trzecim panelu pod tytułem „Twierdze europejskie w ogniu walki (cz. 2)” słuchacze wysłuchali dwóch referatów odnoszących się do zmagania o fortece w epoce napoleońskiej. Doktor Patrycjusz Malicki ze Świdnicy pokazał działania oblężnicze na Śląsku w trackiej kampanii lat 1806–1807 z naciskiem na twierdzę w Nysie. Prelegent zwrócił uwagę na szybką kapitulację pruskich załóg, brak odsieczy dla garnizonu w Nysie oraz dużą rolę strzelców wyborowych w procesie likwidacji oficerów i artylerzystów na wałach. W następnym wystąpieniu dr Dawid Madziar z Uniwersytetu Śląskiego pokazał na wybranych przykładach strategiczne znaczenie hiszpańskich twierdz w kampaniach lat 1808–1814. Analizie poddał obiekty w San Sebastián, Burgos, Ciudad Rodrigo i Badajoz.

Po zaprezentowaniu tych referatów rozpoczęła się dyskusja, która dotyczyła oceny pruskich twierdz i znajdujących się w nich garnizonów podczas kampanii lat 1806–1807. Rozpatrywano stan umocnień i przygotowanie materiałowe do dłuższej obrony. Zwrócono również uwagę na wpływ potencjalnych odsieczy na motywacje pruskich załóg do wytrwałej walki.

W czwartym panelu zatytułowanym „Twierdze Rzeczypospolitej Obojga Narodów” wygłoszono pięć referatów. Do tej pory obrady moderował dr hab. Maciej Trąbski, prof. UJD, w tej odsłonie pieczę nad sesją przejął prof. dr hab. Bogusław Dybaś. W pierwszym z nich dr Karol Kościelniak z UAM zapoznał audytorium z tematem oblężenia przez wojska Rosji i litewskich konfederatów Starego Bychowa (obecnie Быхаў na Białorusi), znajdującego się w 1702 r. pod kontrolą litewskiego stronnictwa Sapiechów. Magister Michał Filipowicz z Instytutu Archeologii Uniwersytetu

Warszawskiego (dalej: UW) podzielił się z audytorium wynikami badań nad umocnieniami konfederatów barskich w Beskidzie Niskim i Bieszczadach: Wysowie, Roztokach Górnych, Łupkowie, Mytarce, Muszyncy i Izbach, wykorzystujących tzw. mapę Miega (oficera austriackiego Sztabu Generalnego Kwatermistrza Friedricha von Miega), sporządzoną w latach 1779–1783 (referat przygotowany razem z mgr. Michałem Piszem z Wydziału Geologii UW).

Doktor Adam Danilczyk z Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk w swoim referacie przedstawił plany francuskiego pułkownika i instruktora Charles'a François Dumourieza wobec małopolskich twierdz w trakcie konfederacji barskiej. Zdaniem prelegenta sławny historyk Władysław Kopczyński zbyt krytycznie ocenił postępowania Francuza. Według Danilczyka Dumouriez swoimi działaniami przyczynił się do przedłużenia walk konfederatów z Rosjanami. W ostatnim wystąpieniu dr Łukasz Cholewiński z UJD omówił tematykę dotyczącą twierdz podejmowaną podczas sejmowych obrad w latach 1773–1786. Referent skupił się na zagadnieniu modernizacji fortyfikacji i zapewnieniu im odpowiednio licznych załóg z dobrą jakościowo artylerią i bogatymi zapasami.

Po wystąpieniach rozpoczęła się dyskusja. Rozważano wiarygodność mapy Miega i jej wykorzystanie w badaniach naukowych. Zastanawiano się nad inżynieryjnym atakiem na Stary Bychów i projektami modernizacji twierdzy z lat 20. XVIII w. Uczestników konferencji interesowały również takie kwestie, jak: plan wyprawy Litwinów na Moskwę w 1771 r., deficyt nowych twierdz w latach 1773–1786. Na koniec zwrócono uwagę na problem stosowania współczesnej terminologii w odniesieniu do dawnych systemów w sztuce fortyfikacyjnej.

W piątym panelu pod tytułem „Twierdze europejskie poza Europą”, moderowanym przez prof. dr. hab. Tadeusza Srogosza z UJD, wysłuchaliśmy dwóch referatów. W pierwszym z nich dr Mariusz Balcerek z Torunia omówił dawne kurlandzkie fortyfikacje na Wyspie św. Andrzeja w Gambii. Autor zwrócił uwagę na duży wpływ warunków hydrologicznych na stan zachowania umocnień oraz brak podstaw do wiązania kurlandzkich zamorskich placówek z Rzeczypospolitą. W drugim referacie dr hab. Maciej Trąbski, prof. UJD, opowiedział o twierdzach na terenie Florydy jako części systemu zabezpieczającego hiszpańskie posiadłości w Indiach Zachodnich.

Najwięcej uwagi poświęcił umocnieniom Castillo de San Marcos w San Agustín (obecnie St. Augustine w USA), które są najstarszą militarną, muryowaną konstrukcją w kontynentalnej części USA.

Podczas dyskusji uczestników konferencji interesowały rozmiary fortyfikacji na Wyspie św. Andrzeja oraz źródła informacji o tej placówce. Padły również pytania o relacje Księstwa Kurlandii i Semigalii z Anglią w XVII i XVIII w., a także znaczenie faktorii w rozwoju sieci osadniczej.

Następnego dnia obrady odbywały się w sali Senatu UJD. Referaty zostały podzielone na dwie sesje. W pierwszej z nich zatytułowanej „Garnizony, magazyny i więzienia” wysłuchaliśmy wystąpień moderowanych przez prof. dr. hab. Bogusława Dybasia. Profesor dr Valdas Rakutis z Uniwersytetu Kłajpedzkiego (Klaipėdos universitetas) przedstawił załogę twierdzy Biała z czasów księcia Hieronima Floriana Radziwiłła. Autor wykazał, że Litwin przeniósł na rodzimy grunt wiele elementów z armii saskiej i utrzymywał dobrą dyscyplinę, co zdaniem referenta pozwala na wystawienie dobrej opinii ówczesnemu garnizonowi. Magister Jarosław Pawlikowski z Muzeum Etnograficznego w Toruniu zapoznał audytorium z wybranymi problemami funkcjonowania Twierdzy Toruń w latach 1793–1806. Mimo zwrócenia uwagi na brak materiałów źródłowych autor omówił gubernatorów i skład garnizonu na podstawie list kwaterunkowych.

Magister Oleksandr Sukhomlyn z Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (Національна академія наук України) w swoim referacie przedstawił rosyjskie twierdze na terenie południowej Ukrainy w XVIII w. Autor omówił forty, ich załogi, a także powstające wokół nich osadnictwo, które było chronione zza umocnień, ale i kontrolowane. Doktor Rafał Niedziela z Uniwersytetu Jagiellońskiego opowiedział o francuskich twierdzach jako więzieniach stanu w czasach Ludwika XV i Ludwika XVI. Dowiedzieliśmy się, że rodzina mogła wnioskować o areszt dla swojego członka i go tam utrzymywać. Warunki w bastyliach były stosunkowo dobre, o czym świadczy chociażby obecność tam bibliotek.

W trakcie dyskusji nad wystąpieniami poruszono problem werbowania żołnierzy do garnizonu w Białej, szczególnie tych z chorągwi husarskiej i kozackiej. Zastanawiano się nad tym, co by się stało, gdyby książę Hieronim Florian Radziwiłł zawarł w 1768 r. porozumienie z Rosją. Dyskutowano o możliwości przedstawienia na mapie Torunia z 1793 r., tzw. planie

Douglasa, wizji modernizacji miejskich fortyfikacji samego twórcy. Następnie zanegowano termin „Południowa Ukraina” dla XVIII w. i zwrócono uwagę na agresywny charakter tworzonych na tym terytorium fortów. Dowiedzieliśmy się, że w czasach Ludwika XV i Ludwika XVI we Francji funkcjonowały dwa typy szpitali: dla biednych i dla psychicznie chorych, ten drugi przypominał więzienie.

W ostatnim panelu zatytułowanym „Twierdze w historiografii i literaturze pięknej” wysłuchaliśmy wystąpienia moderowanych przez prof. dr. hab. Tadeusza Srogosza. Doktor Norbert Morawiec z UJD zapoznał audytorium z dwiema odmiennymi wersjami zdobycia twierdzy Baturyn funkcjonującymi w historiografii. Jedną reprezentują ukraińscy, a drugą rosyjscy historycy. W pierwszej pojawia się nakaz mordu obrońców, w drugiej jego negacja połączona z konfliktem klasowym wśród miejscowej ludności. Doktor Anna Czerniecka-Haberko z UJD pokazała Kazimierza Pułaskiego jako obrońcę Jasnej Góry w ujęciu historyka Władysława Konopczyńskiego². Autorka wykazała, że znany badacz przedstawił polskiego i amerykańskiego bohatera jak drugiego o. Augustyna Kordeckiego. W ostatnim wystąpieniu dr hab. Barbara Łuczak, prof. UAM, ukazała oblężenie Barcelony w 1714 r. w powieści Katalończyka Alberta Sáncheza Piñola *Victus. Upadek Barcelony. 1714*³. Jej czytelnik poznaje walkę o miasto z perspektywy obrońców. Referentka uwypukliła widoczne w książce tendencje wolnościowe Katalończyków.

Po tym wystąpieniu rozpoczęła się końcowa i podsumowująca dyskusja. W jej trakcie poruszono problem mieszania współczesnej polityki w proces badań historycznych. Padło wiele przykładów takiego postępowania, m.in. dr Paweł Krokosz wspomniał o tym, że został pouczony przez rosyjskich badaczy, jak należy interpretować źródła do wielkiej wojny północnej. Ówczesna sytuacja polityczna miała również wpływ na przyznanie Władysławowi Konopczyńskiemu nagrody za pracę o Pułaskim, z której historyk chciał zrezygnować. Podczas dyskusji poruszono również kwestię sporu katalońsko-hiszpańskiego widocznego bardzo wyraźnie w książce

² W. Konopczyński, *Kazimierz Pułaski. Życiorys*, Kraków–Warszawa 1931.

³ A. S. Piñol, *Victus. Upadek Barcelony 1714*, tłum. D. Walasek-Elbanowska, Warszawa 2018.

Alberta Sáncheza Piñola. Na jej zakończenie dr hab. Maciej Trąbski, prof. UJD, podsumował dwudniowe obrady i przedstawił plany wydania referatów.

Oprócz wykładów w ramach konferencji można było obejrzeć przygotowaną przez dr. hab. Macieja Trąbskiego, prof. UJD, wystawę zatytułowaną „Twierdze osiemnastowiecznej Europy – odsłona 3 – Twierdze poza Europą”. Była ona prezentowana w Sali Wystawowej Biblioteki Głównej UJD od 13 do 30 września 2019 r. Po zakończeniu obrad uczestnicy konferencji zapoznali się z prezentacją funkcjonowania XVIII-wiecznego oddziału przygotowaną przez Stowarzyszenie Garnizon Fortecy Częstochowskiej. Później zainteresowani mogli zwiedzić Bibliotekę Klasztoru OO. Paulinów na Jasnej Górze.

Podsumowując, należy pochwalić organizatorów za realizację trudnego przedsięwzięcia, jakim było przygotowanie cyklicznej, interdyscyplinarnej, międzynarodowej konferencji. Dzięki ich staraniom co dwa lata w Częstochowie zbierają się specjaliści zajmujący się XVIII-wiecznymi fortyfikacjami. Wygłoszone referaty są konsekwentnie wydawane drukiem, co przekłada się na recepcję zawartych w nich informacji i postawionych tez⁴.

Mariusz Balcerek (Toruń)

Nr ORCID: 0000-0002-1007-8042

---

⁴ *Twierdze osiemnastowiecznej Europy. Studia z dziejów nowożytnej sztuki wojskowej*, red. M. Trąbski, Oświęcim 2016; *Twierdze osiemnastowiecznej Europy. Studia z dziejów nowożytnej sztuki wojskowej*, t. 2, red. M. Trąbski, Częstochowa 2018.

